

mgr Magdalena Szkwarek

Autoreferat rozprawy doktorskiej pt.

Motywy żydowskie w twórczości Jorge Luisa Borgesa

promotor: dr hab., prof. ucz. Adam Elbanowski

Rozprawa doktorska pt. „Motywy żydowskie w twórczości Jorge Luisa Borgesa” poświęcona jest analizie wybranych motywów żydowskich pojawiających się w twórczości argentyńskiego pisarza, jednego z najbardziej znanych i uznanych autorów latynoamerykańskich, którego teksty i osoba do dzisiaj inspirują twórców kultury i popkultury na całym świecie.

Dysertacja jest kontynuacją moich fascynacji i zainteresowań badawczych obejmujących szeroko pojętą kulturę żydowską i jej związki z Ameryką Łacińską. Literatura tam tworzona jest doskonałym przykładem połączenia tych- z pozoru odległych- tematów.

Szczególnie ciekawa w tym kontekście wydała mi się twórczość Jorge Luisa Borgesa (Argentyna 1899 - Szwajcaria 1986), dlatego też postanowiłam spojrzeć na dorobek literacki pisarza przez pryzmat obecnych w jego dziełach motywów zaczerpniętych z tradycji, kultury i religii żydowskiej.

Uważna lektura dzieł argentyńskiego autora, obejmująca wiersze, opowiadania, eseje, recenzje, artykuły, tłumaczenia, prologi i antologie przynosi zaskakująco wiele nawiązań do szeroko rozumianej kultury żydowskiej, a Borgesowscy żydowscy bohaterowie to galeria niezwykłych osobowości. Pisarz interesował się kulturą żydowską i jej dziedzictwem od młodych lat i przez cały okres swojej pracy twórczej (ponad 60 lat!) umiejętnie łączył nawiązania do kultury, religii czy symboliki Żydów z innymi motywami.

Dysertacja składa się z dwóch części, zakończenia, bibliografii i aneksu.

W części pierwszej znalazł się wstęp, który zawiera informacje dotyczące drogi twórczej Borgesa, jego wpływu na rozwój literatury światowej oraz pięć rozdziałów z podrozdziałami. Wyjaśniam w nich cele naukowe i formułuję problemy badawcze, tłumaczę kluczowe dla pracy pojęcia, przedstawiam stan badań nad motywami żydowskimi w twórczości argentyńskiego pisarza oraz zastosowaną w pracy metodologię.

Część druga pracy podzielona jest na osiem rozdziałów z podrozdziałami. Otwiera ją wprowadzenie dotyczące motywów żydowskich w literaturze światowej. Główna część dysertacji poświęcona jest analizie wybranych motywów żydowskich w publikacjach Borgesa, pisanych w latach 1919 – 1986.

W części końcowej pracy znajduje się podsumowanie, aneks i bibliografia.

Z około tysiąca tekstów pisarza, które przeczytałam, wyodrębniłam ok. dwustu, w których pojawiają się nawiązania do historii, kultury i tradycji żydowskiej.

Tak obszerny materiał egzemplifikacyjny oraz wynikające z lektury wnioski sprawiły, że dokonałam selekcji motywów oraz sklasyfikowałam je wg następujących kategorii:

- przyjaźnie (z poznanymi w Genewie Mauricem Abramowiczem i Simonem Żychlińskim, madryckie kontakty z ultraistami, w tym z Rafaelem Cansinosem Assensem, a także argentyńskie znajomości z pisarzami np. Alberto Gerchunoffem);

- fascynacje literackie (m.in. dziełami Martina Bubera i Gerschoma Scholema);
- żydowska Argentyna;
- Izrael (w tym fascynacja Borgesa dziedzictwem Izraela i jego trudną współczesnością);
- antysemityzm (którego argentyński pisarz był obserwatorem, świadkiem, a także adresatem);
- alef (znak rozpoznawczy Borgesa, pierwsza litera alfabetu hebrajskiego, która posłużyła pisarzowi do stworzenia uniwersum na stałe kojarzonego z jego twórczością);
- żydowscy bohaterowie borgesowskiej prozy;
- istoty zmyślone.

Zaproponowane przeze mnie kategorie odnoszą się zatem do biografii Borgesa, jego lektur, kontekstu społeczno-politycznego, w jakim tworzył, a także wydarzeń międzynarodowych, których pisarz był świadkiem i/ lub uczestnikiem.

Motywy żydowskie w tekstach Borgesa poddałam analizie. W każdym z rozdziałów przywołuję i / lub cytuję teksty, w których dany motyw żydowski się pojawia, omawiam go i analizuję. Dla większej przejrzystości pracy, korpus tekstów analizowany w poszczególnych rozdziałach został podzielony wg kategorii gatunkowych na literaturę piękną (opowiadania, wiersze) oraz teksty o charakterze informacyjnym i/ lub publicystycznym, a także tłumaczenia. Każdy rozdział zakończony jest podsumowaniem.

Badając twórczość Borgesa przyjąłam nomenklaturę oraz metodę Itamara Evena-Zohara, izraelskiego profesora kulturoznawstwa, semiotyki i teorii literatury na Uniwersytecie w Tel Awiwie i wykorzystałam jego teorię polisystemów, „która ujmuje dynamikę

i heterogeniczność kultur, ich współistnienie, współdziałanie oraz wzajemne wpływy”¹. Takie podejście pozwoliło na potraktowanie korpusu tekstów autorstwa argentyńskiego pisarza (wiersze, eseje, opowiadania, noty prasowe itd.) jako systemu, który nie sposób analizować bez uwzględnienia kontekstu, w jakim powstał i tradycji, z których czerpał. Potraktowałam literaturę latynoamerykańską jako (makro)polisystem, w którego skład wchodzi m.in. literatura argentyńska (tworząca swoisty polisystem).

W pracy badałam także relacje transtekstualne w jakie wchodziły teksty Borgesa i skorzystałam z zaproponowanego przez Gerarda Genette’a rozróżnienia między pięcioma typami transtekstualnymi. Pierwszy typ - *intertekstualność* (relacja współobecności zachodząca między dwoma lub wieloma tekstami), drugi typ- *paratekst* (a więc m. in. tytuł, przedmowa, posłowie, wstęp itp.), trzeci typ – *metatekstualność* czyli komentarz, relacja łącząca dany tekst z innym, o którym mówi, niekoniecznie go cytując (a nawet, w skrajnych wypadkach, nie nazywając go); czwarty typ to *hipertekstualność* czyli relacja pomiędzy dwoma tekstami, która nie ma nic wspólnego z komentarzem i wreszcie typ piąty to *architekstualność* czyli relacja niema, polegająca na przywołaniu norm gatunkowych (np. powieść, esej, poezja)².

Studia nad dziełem argentyńskiego pisarza, przeprowadzona przeze mnie analiza, oraz cele pracy, stały się podstawą do sformułowania tezy, że motywy żydowskie są istotnym elementem polisystemu borgesowskiego. W każdym okresie twórczości pisarza powstawało kilka lub kilkanaście tekstów, w których nawiązywał on

¹ Por. I. Even-Zohar, Miejsce literatury tłumaczonej w polisystemie literackim [w:] M. Heydel, P. Bukowski (red.) Antologia teorii przekładu literackiego, Wyd. Znak, Kraków 2009, s.195.

² Por. G. Genette, *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2014, s. 7-13).

(pośrednio lub bezpośrednio) do kultury żydowskiej i na wiele sposobów wprowadzał tę tematykę do swoich dzieł, także tych, które weszły do kanonu Borgesowskiej twórczości. Wprowadziwszy zaś element kultury żydowskiej, niejednokrotnie przekształcał go i nadał nowe znaczenie.

U podstaw mojej pracy badawczej stało przekonanie, iż warto odejść od analizy obiegowych motywów żydowskich w dziele Borgesa, wielokrotnie badanych i opisywanych przez badaczy i badaczki na całym świecie. Większą uwagę poświęciłam zatem tym motywom, które były dotychczas pomijane lub jedynie sygnalizowane przez krytyków. Takie podejście wpłynęło na kształt tej dysertacji. Jak dotychczas w dyskursie naukowym na temat twórczości Jorge Luisa Borgesa brakowało opracowania, które traktowałoby całościowo obecność motywów żydowskich w prozie, poezji i eseistyce argentyńskiego pisarza, a jednocześnie stałoby się punktem wyjściowym do stworzenia swoistego przewodnika (antologii?) po żydowskich inspiracjach pisarza.

Zagadnienie to jest niemal nieobecne w polskich opracowaniach dotyczących przedmiotu. Temat ten zdaje się nie interesować ani latynoamerykanistów ani literaturoznawców polskich. Podjęta przeze mnie próba jest więc pierwszą, która pretenduje do wypełnienia tej luki w Borgesowskiej bibliotece motywów.

Warszawa, luty 2024

Mazdalena Skwela